

УДК: 316.66:2-384

© Чміль Н.С., 2016 р.

orcid.org/ 0000-0002-3852-4729

dx.doi.org/10.5281/zenodo.44920

Н.С. Чміль
Східноєвропейський національний
університет імені Лесі Українки, м. Луцьк

КОНЦЕПТУАЛЬНА МОДЕЛЬ ПРОЦЕСУ ПРОФЕСІЙНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ МАЙБУТНІХ СВЯЩЕНОСЛУЖИТЕЛІВ

Стаття присвячена обґрунтуванню концептуальної моделі процесу професійної соціалізації майбутніх священнослужителів. У статті проаналізовано існуючі моделі професійної соціалізації та особливості професійної підготовки студентів духовних ВНЗ. Представлено опис усіх структурних компонентів процесу професійної соціалізації майбутніх священнослужителів.

Ключові слова: професійна соціалізація, професійна спрямованість, міжособистісні стосунки, духовність, організаторські здібності, комунікативна компетентність.

Н.С. Чміль

КОНЦЕПТУАЛЬНАЯ МОДЕЛЬ ПРОЦЕССА ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ СОЦИАЛИЗАЦИИ БУДУЩИХ СВЯЩЕНОСЛУЖИТЕЛЕЙ

Статья посвящена обоснованию концептуальной модели процесса профессиональной социализации будущих священнослужителей. В статье проанализированы существующие модели профессиональной социализации и особенности профессиональной подготовки студентов духовных вузов. Представлено описание всех структурных компонентов процесса профессиональной социализации будущих священнослужителей.

Ключевые слова: профессиональная социализация, профессиональная направленность, межличностные отношения, духовность, организаторские способности, коммуникативная компетентность.

N.S. Chmil

CONCEPTUAL MODEL OF PROFESSIONAL SOCIALIZATION PROCESS OF FUTURE CLERICS

Article is devoted to substantiation of conceptual model of the professional socialization process of future clerics. The professional socialization models and professional training features of students of religious Universities are analyzed in the article. The descriptions of all structural components of the professional socialization process of future clerics are presented.

Keywords: professional socialization, professional orientation, interpersonal relationships, spirituality, organizational skills, communicative competence.

Постановка проблеми. Особлива увага до обраної проблематики дослідження тісно пов'язана із політичним та соціальним становищем в Україні. У зв'язку із військовою агресією на сході України, активізувалась військова капеланська служба. Так, за розпорядженням Кабінету Міністрів України, Міністерство оборони України затвердило «Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах України» (від 27.01.2015 р.). Однією із статей даного положення (п. 2.8.) визначаються завдання служби військового духовенства (капеланства) серед яких не останнє місце займають: проведення опитувань, замовлення науково-дослідних робіт, соціологічних досліджень тощо з питань релігійної опіки особового складу; участь у розробленні навчальних програм, тренінгів тощо з підвищення кваліфікації військових священників (капеланів) тощо. Така необхідність кваліфікованих капеланів обумовлює актуальність професійної соціалізації майбутніх священнослужителів.

Аналіз проблеми професійної соціалізації здійснювали І.В. Арендачук, В.В. Зонь, Л.І. Кандрашова, О.С. Кисельова, Д.В. Ковальова, Є.Ю. Немудра, В.Я. Нечаєв, Н.О. Перінська, В.В. Радул, О.В. Сидоренко, Ю.К. Чернова, І.І. Шеремет, Ю.В. Юсеф та ін. Проте, незважаючи на велику кількість досліджень психологічних характеристик професійної соціалізації, особливості соціалізації саме майбутніх священнослужителів не ставали предметом комплексного психологічного вивчення.

Метою статті є теоретичне обґрунтування концептуальної моделі процесу професійної соціалізації майбутніх священнослужителів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найбільш загальну модель професійної соціалізації запропонував німецький науковець W. Lempert. Основою цієї моделі виступають тісні взаємозв'язки професійної соціалізації із розвитком суспільства та особистості. Складовими частинами професійної соціалізації автор виділяє: допрофесійну соціалізацію, професійну освіту, трудову діяльність та соціалізацію поза професією [1].

У результаті довгих теоретичних та емпіричних пошуків J.C. Weidman, D.J. Twale, E.L. Stein розробили модель професійної соціалізації під час навчання у ВНЗ. Вона має горизонтальну та вертикальну структуру. Горизонтально модель відображає особливості попереднього досвіду студента, впливи середовища ВНЗ та результати соціалізації. Вертикальна структура відображається як організаційна структура та інституційна культура, з якою взаємодіють студенти. J.C. Weidman припускає, що професійна соціалізація відбувається через процеси міжособистісної взаємодії, навчання та соціальної інтеграції [13, 256-257].

У межах системного і структурного підходів розробив модель професійної соціалізації білоруський вчений В.А. Клименко, який розглядає

професійну соціалізацію як багатофакторний процес засвоєння індивідом спеціальних знань, соціальних і професійних навичок, професійних норм, цінностей, професійної культури. Саме тому його модель професійної соціалізації є багатокомпонентною і містить такі складові як: суб'єкти (безпосередні та опосередковані учасники), процеси (професійного і соціального становлення індивіда), чинники (індивідуального, макро- та мезорівнів), критерії ефективності (засвоєність програми, сформованість професійно-важливих якостей, соціально-особистісних якостей та професійної ідентичності) та наслідки (позитивні та негативні) [5].

Системний і процесуальний підходи використали за основу В.В. Садирін, Н.О. Яковлева, Л.В. Трубайчук, З.І. Тюмасева при побудові моделі професійної соціалізації випускників педагогічних вузів. Дослідники виділяють рівні (особистісний, груповий, інституційний) та етапи (адаптація, ідентифікація та інтеграція) професійної соціалізації. Крім того, автори виокремлюють два періоди професійної соціалізації: внутрівузівський і післявузівський [10].

На основі ідей символічного інтеракціонізму (Дж. Мид, Т. Шибутани) М.М. Грибова розробила модель професійної соціалізації курсантів вузів МНС, що включає в себе структурно-функціональний і динамічний блоки. Структурно-функціональний блок представлений компонентами професійної соціалізації (професійною інтеріоризацією, професійною адаптацією, професійною ідентичністю, професійним цілепокладанням) і нормативними вимогами професії. Динамічний блок є основою моделі і представлений протиріччям між зовнішніми (нормативними) вимогами і професійними цінностями, професійною адаптацією, професійною ідентичністю, професійними цілями [4].

У описаних моделях професійної соціалізації студентів виявлено спільні характеристики у розумінні цього поняття. Так, дослідники розглядають професійну соціалізацію як процес, що інтегрує особистісне та соціальне становлення людини у професії (В.А. Клименко, В.В. Садирін, Н.О. Яковлева, Л.В. Трубайчук, З.І. Тюмасева, О.О. Югфельд). Також, і вітчизняні і зарубіжні вчені акцентують свою увагу на довго тривалості процесу професійної соціалізації, що підкреслюється виділенням різних його етапів: адаптації, інтеріоризації, ідентифікації, інтеграції тощо.

Виклад основного матеріалу. На основі розглянутих моделей ми визначаємо особливості професійної соціалізації майбутніх священнослужителів. Наша модель ґрунтується на розумінні професійної соціалізації як двостороннього процесу, який передбачає інтеграцію індивіда в професійну діяльність та середовище, обумовлену станом та впливом соціальних структур (інститутів та організацій), а також формування особистісних характеристик людини, що регулюють її взаємини з професійним се-

редовищем та зумовлюють особистісні особливості професійної соціалізації та майбутньої професійної діяльності. Тобто, ми розглядаємо професійну соціалізацію як процес, що існує на перетині соціального та особистісного становлення індивіда у професії, що схематично зображено на рисунку 1 (Рис.1).

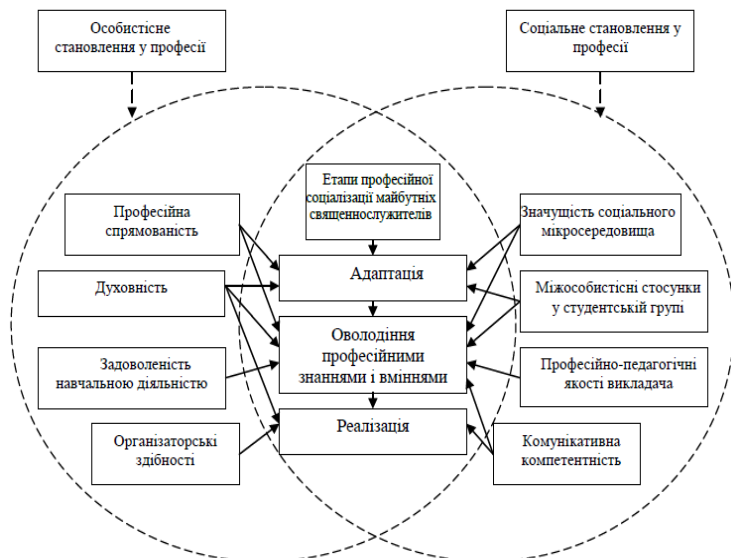

Рис. 1. Концептуальна модель процесу професійної соціалізації майбутніх священнослужителів.

Професійна соціалізація студентів духовних ВНЗ спрямована на формування та утвердження особливого світогляду, цінностей та способу життя, що передбачає верховенство Бога, віри, духовності, сприяє вихованню смиренності, толерантності, альтруїзму та поваги до людей і до природи. Тому професіоналізм священнослужителя передбачає постійне удосконалення не лише ключових знань та компетентностей, а й духовного зростання.

Соціально-психологічні особливості професійної соціалізації майбутніх священників виявляються у змістовних характеристиках етапів професійної соціалізації: 1) адаптація, 2) оволодіння професійними знаннями і вміннями, 3) реалізація професійних функцій. Зазвичай, етапи адаптації та оволодіння професійними знаннями і вміннями здійснюються під час професійної підготовки, а стадія реалізації передбачає самостійне вико-

нання професійної діяльності. Проте, у межах аналізу професійної соціалізації майбутніх священиків, враховуючи особливі умови професійної підготовки (нерозривність теорії та практики, розміщення ВНЗ на території храмів тощо), можна вважати, що етап реалізації професійних функцій у богословів відбувається ще під час навчання.

Перший етап професійної соціалізації майбутніх священнослужителів, що охоплює I курс навчання – особистісна і професійна адаптація – спрямований на освоєння студентами нових соціальних ролей, а також соціальних цінностей і норм, входження в нові соціальні (формальні і неформальні) спільноти в цілях досягнення різномірного соціокультурного та професійного досвіду.

На цьому етапі великий вплив на професійну соціалізацію здійснюють зовнішні чинники, які пов'язані із життєдіяльністю студентів у просторі вузу. Серед таких чинників адаптації майбутніх священнослужителів ми виокремлюємо: особливості організації навчально-виховного процесу, міжособистісні стосунки у студентській групі, значимість для студента соціального мікросередовища.

В умовах духовних ВНЗ процес адаптації відбувається у навчально-му закладі закритого типу, що передбачає значну обмеженість майбутніх священиків у можливості спілкування з людьми не пов'язаними із ВНЗ, тобто студенти знаходяться у ситуації добровільно-примусової соціальної депривації. Такі умови спонукають до згуртування колективу всередині духовного ВНЗ, що забезпечує успішну адаптацію, сприяє утвердженню і набуттю спільної системи цінностей згідно професії [11].

Міжособистісні стосунки, до яких залучений студент, позначаються на його ефективності та успішності навчання, на задоволеності своїм становищем і діяльністю [12]. Однак, будь-які відносини, до яких залучена людина, впливають на неї тією мірою, якою вона їх сприймає і усвідомлює, тобто коли відносини стають фактом свідомості. Саме тому наступним компонентом процесу адаптації студентів майбутніх священиків виступає особистісна значущість для студента соціального мікросередовища.

Також, на цьому етапі професійної соціалізації майбутніх священнослужителів вагомими є чинники особистісного становлення студента, серед яких можна виділити професійну спрямованість як мотиви вибору професії та сформованість духовності як релігійності особистості.

У структурі професійної спрямованості майбутніх священиків ми виокремлюємо такі компоненти: мотиви вибору професії та мотиви навчальної діяльності. На етапі адаптації професійна спрямованість найбільше проявляється у вигляді мотивів вибору професії. Провідними мотивами вибору професії священнослужителя повинні виступати моральні та соці-

альні мотиви. Переважання таких мотивів покращує професійну соціалізацію загалом, та процес адаптації до середовища духовного ВНЗ зокрема.

Для майбутніх священнослужителів основоположною складовою можливості реалізації себе, своїх здібностей і потенцій в професії є духовність як складне інтегральне утворення. Так, дослідник Д.О. Леонтьев виділяє три основні контексти у межах яких використовується поняття «духовність»: 1) проблема особистісних цінностей і життєвих пріоритетів: переважання духовних, моральних цінностей (безкорисливість, альтруїзм тощо), 2) духовна творчість в культурі: створення духовних цінностей, ідей, смислів, творів мистецтва, 3) трансценденція до чогось вищого, вихід за межі індивідуальної особистості, що найчастіше ототожнюється з релігійністю [6, 17].

Усі названі аспекти духовності є важливими складовими процесу професійної соціалізації майбутніх священнослужителів. На етапі адаптації на перший план виступає релігійність особистості. Це пов'язано із необхідністю у обов'язковому порядку демонструвати зовнішню релігійність при вступі та суворе дотримання релігійних звичаїв у духовних ВНЗ.

Другий етап професійної соціалізації майбутніх священнослужителів охоплює II-III курси навчання – оволодіння професійними знаннями та вміннями. На цьому етапі здійснюється розширення і поглиблення змісту професійних знань і досвіду соціальної взаємодії студентів, що забезпечує динаміку, насамперед, професійної спрямованості особистості студентів, оскільки саме вона відображає головний пріоритет у їхній діяльності – освоєння професії, набуття необхідних знань, умінь і навичок, розвиток мотивації навчання. Таким чином, провідними елементами професійної соціалізації майбутніх священнослужителів на цьому етапі є професійна спрямованість як переважаючий тип мотивації у навчальній діяльності, задоволеність навчальною діяльністю, сформованість комунікативної компетентності як гармонійності мотиваційних орієнтацій, сформованість духовності як здатності до творення духовних цінностей.

Навчальна діяльність студентів завжди є полімотивованою [8]. Для ефективної підготовки майбутніх священнослужителів домінуючими мотивами навчальної діяльності мають виступати внутрішні мотиви, пов'язані із змістом діяльності, що позитивно вплине на процес професійної соціалізації.

Задоволеність виступає одним з чинників, що впливають на прийняття рішення про продовження діяльності (в основному професійної або навчально-професійної) та виступає суб'єктивним критерієм успішного проходження попереднього етапу – адаптації. Існує пряма залежність: чим вища задоволеність працею, тим більш високий рівень адаптованості особистості [3].

Також на етапі оволодіння професійними знаннями та навичками продовжується активне формування духовності у студентів. Для цього у процесі навчання у духовних ВНЗ робиться акцент на творчість. У всіх студентів є обов'язковий предмет – церковний спів, який прирівнюється до інших дисциплін за важливістю вивчення.

Одним із важливих результатів професійної соціалізації майбутніх священнослужителів є сформованість комунікативної компетентності. Це пов'язано із особливостями такої професійної діяльності, яка визначається як професія типу «людина-людина» (за Є.О. Клімовим) [7]. Так, на першому та другому курсах студенти вивчають предмет «церковне читання». Так, крім елементарної техніки мовлення, у студентів на цьому етапі формується мотиваційний компонент комунікативної компетентності як потреба в позитивних контактах, уявлення про цінності та цілі спілкування.

Що стосується чинників соціального становлення у професії, то на цьому етапі провідною стає взаємодія в діаді «викладач-студент», зокрема це стосується значимості професійно-педагогічних якостей викладача для студента як зразка професіонала у вибраній галузі. Цей аспект є особливо важливим для студентів духовних ВНЗ, оскільки практично весь професорсько-викладацький склад у таких закладах (за рідкісним виключенням) це люди посвячені у сан. Тобто, спілкування із викладачами є суттєвим елементом процесу входження у професійне середовище.

Реалізація професійних функцій як третій етап професійної соціалізації майбутніх священнослужителів реалізується на 4-5 курсах навчання студентів. На цьому етапі здійснюється реалізація професійних знань і досвіду соціальної взаємодії студентів на практиці. Студенти виконують різні елементи своєї діяльності і є постійними учасниками обрядових дій, богослужінь, благодійних заходів тощо. У студентів духовних ВНЗ богослужбова практика уже з першого курсу включена в програму як обов'язковий предмет.

Більшість духовних ВНЗ розміщені безпосередньо на території храмів, що створює необхідну атмосферу професійної соціалізації студентів та гарантує нерозривність теорії та практики під час навчання. Уже з першого курсу студенти беруть активну участь у богослужіннях і таким чином залучені до постійної практики виконання своїх майбутніх функцій і обов'язків. Така побудова навчального процесу дає студенту точне уявлення про свою майбутню професію і готує його до виконання професійних функцій.

На етапі реалізації професійних функцій здійснюється активне формування найважливіших практичних навичок студентів майбутніх священнослужителів: комунікативної компетентності, організаторських здібностей та духовності особистості.

Оскільки на попередньому етапі професійної соціалізації у студентів здійснюється акцент на формування мотиваційного компоненту комунікативної компетентності, то на етапі реалізації – когнітивного і поведінкового.

Когнітивний компонент комунікативної компетентності містить знання із сфери взаємин людей і спеціальні психологічні знання. На етапі реалізації у майбутніх священнослужителів активно розвиваються комунікативні вміння. Успіх їхньої професійної комунікації залежить від вміння налагодити контакт з вірянами, від системності викладу, аргументації, логіки, вміння керувати увагою, заохочувати, передбачати розбіжності, знімати емоційне напруження в спілкуванні та усувати бар'єри.

Поведінковий компонент комунікативної компетентності розглядається як індивідуальна система моделей міжособистісної взаємодії та суб'єктивного контролю комунікативної поведінки. Тобто, перш за все цей компонент представлений гнучкістю у спілкуванні як здатністю адаптуватися до різноманітних комунікативних ситуацій і адекватно використовувати всі можливі комунікативні засоби. Н.Г. Брюхова і Е.В. Артем'єва розглядають гнучкість у спілкуванні як один з параметрів соціально-комунікативної адаптивності як однієї з основних соціально-комунікативних компетентностей особистості [2, 172].

Також на етапі реалізації професійних функцій відбувається активне формування організаторських здібностей у майбутніх священнослужителів. Організаторські здібності фахівця є компонентом структури професійних здібностей, що неможливо компенсувати і який характеризується як вміння, по-перше, організувати діяльність трудового колективу, вцілому, і кожного окремо взятого співробітника, по-друге, як уміння ефективно організувати свою власну трудову діяльність.

Сформованість духовних цінностей як результату комплексних впливів протягом усього часу навчання виступає ще одним кінцевим результатом професійної соціалізації майбутніх священників. Духовні цінності відображають риси особистості, систему прагнень; це вираження потребностей, що забезпечує розвиток соціального суб'єкта [9, 100]. Саме духовні цінності, які переходять у особистісні переконання відображають на практиці ставлення до людей та до світу.

Висновки і перспективи. Здійснений теоретичний аналіз існуючих моделей професійної соціалізації та особливостей професійної підготовки студентів духовних ВНЗ дозволив сконструювати концептуальну модель процесу професійної соціалізації майбутніх священнослужителів.

Запропонована модель ґрунтується на розумінні професійної соціалізації як багатоетапного процесу, який складається із взаємообумовлених і взаємозалежних між собою елементів – соціального та особистісного ста-

новлення індивіда у професії. У міру проходження студентами основних етапів професійної соціалізації відбувається трансформація зовнішнього соціально і професійно значущого досвіду життєдіяльності у внутрішні характеристики особистості, що забезпечує розвиток необхідних для діяльності священнослужителя – духовності, комунікативної компетентності та організаторських здібностей.

Перспективи подальших досліджень вбачаються у емпіричному обґрунтуванні представленої моделі та здійснення порівняння особливостей професійної соціалізації студентів духовних та світських ВНЗ.

Література

1. Бойчевська І.Б. Особливості професійної соціалізації студентської молоді у вищих навчальних закладах ФРН / І.Б. Бойчевська // Педагогічна компаративістика – 2011: компаративістські підходи підтримки та розвитку обдарованості (ч. II): матеріали наук.-практ. семінару. — К.: Ін-т обдарованої дитини НАПН України, 2011. — С. 116-122.

2. Брюхова Н.Г. Психологические особенности развития гибкости в общении педагогов / Н.Г. Брюхова, Е.В. Артемьева // Социосфера. — № 1. — 2014. — С. 172-173.

3. Бучкин А.В. Критерии социально-педагогической адаптации студентов среднего профессионального образования [Электронный ресурс] / А.В. Бучкин // Современные проблемы науки и образования. — 2013. — №1. — Режим доступа до ресурсу: <http://www.science-education.ru/107-7752>.

4. Грибова М.Н. Особенности профессиональной социализации курсантов вузов государственной противопожарной службы МЧС России: дис. канд. психол. наук. 19.00.03. / М.Н. Грибова. — М.: Национальный институт. — 2014. — 207 с.

5. Клименко В.А. Профессиональная социализация студентов технического вуза: монография / В.А. Клименко. — Мн.: БНТУ, 2011. — 243 с.

6. Леонтьев Д. Духовность, саморегуляция и ценности / Д. Леонтьев // Гуманитарные проблемы современной психологии. Известия Таганрог. гос. радиотехнич. ун-та. — 2005. — № 7. — С. 16-21.

7. Мотрук Р.В. Етнокультурні чинники професійного самовизначення особистості: дис. канд. психол. наук: 19.00.07 / Р.В. Мотрук. — Острог, 2013. — 250 с.

8. Несух Л. Вплив мотивації на якість навчальної діяльності студентів / Л. Несух // Вісник інституту розвитку дитини. Серія: Філософія. Педагогіка. Психологія : збірник наукових праць. — К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2012. — Вип. 21. — С.122-127.

9. Роганова М. Виховання духовно-моральних цінностей у студентів вищих навчальних закладів як педагогічна проблема / М. Роганова // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. пед. — 2006. — Вип. 21, ч. 1. — С. 98-103.

10. Садырин В.В. Профессиональная социализация выпускников педагогических вузов на основе использования современных технологий сетевого взаимодействия: коллективная монография / В.В. Садырин, Н.О. Яковлева,

Л.В. Трубайчук, З.И. Тюмасева. — Челябинск: Из-во Чел. гос. пед. ун-та, 2013. — 294 с.

11. Фестингер Л. Теория когнитивного диссонанса / Пер. А. Анистратенко, И. Знаешева. — СПб.: Ювента, 1999. — 317 с.

12. Янушевская М.Н. Межличностные отношения в студенческой группе / М.Н. Янушевская, И.С. Лобанова // Уровневая подготовка специалистов: государственные и международные стандарты инженерного образования: сборник трудов научно-методической конференции. — Томск: Изд-во ТПУ, 2013. — С. 40-41.

13. Weidman J.C. Socialization Of Students In Higher Education: Organizational Perspectives / J. C. Weidman // The SAGE Handbook for Research in Education. — 2006. — С. 253-262.